

GRAMOFON İÇNESİ

SELİM İLERİ

Yaşayan Hüseyin Rahmi Gürpınar

Oysa epey bir zaman geçmiş: Ölüm tarihi 8 Mart 1944'ten bu yana elliyi aşkın yıl. Eseri okunuyor mu, pek bilmiyorum. Gençlik yıllarımda bu büyük eseri, Atlas Kitapevi, Münif Fehim'in eşsiz kapak resimleriyle bezererek, Mustafa Nihat Özün, Mükerrrem Kâmil Su, Zahir Güvemli, Hüsamettin Bozok, Tahir Nejat Gençan gibi usta edebiyatçıların bilgili Türkçeleştirmeleriyle günümüz okuruna kazandırmıştı. Şimdi de Özgür Yayınları, Kemal Bek'in çabasıyla aynı işlevi sürdürmeyi diliyor. Acaba okura, genç okura ulaşıyor mu Hüseyin Rahmi'nin yeni basımları?

Önce hayat hikâyesinde iz sürelim: İstanbul'un bu en derinlikli romancısı 1864'te doğuyor. Soykütüğü konusunda bilgi veren kaynaklar, annesinin Ayşe Hanım olduğunu söylüyor. Ayşe Hanım, "Safranbulu'da doğmuş safrancılar kethüdâsı Hacı Mehmed Efendi'nin torunu"ymuş. Hüseyin Rahmi'nin babası, hünkâr yaveri Mehmed Said Paşa. Paşa eski tarz şairler yazıyor; ataları arasında Kitabî Osman Efendi var; babası Çolak Hüseyin Efendi'ye Türk-Rus savaşında kolunu kaybetmiş. Bir de adı anılmayan önemli bir anneanne var; Hüseyin Rahmi asıl onun gözetiminde yetişecek.

Çünkü Ayşe Hanım, Hüseyin Rahmi çok küçük yaşta ölüyor. Bu ölüm, kara yergiler romancısı Hüseyin Rahmi'ye hayli acıklı satırlar yazdırtacaktır. Yetmişine ulaşmış romancı, çocukluğunun o dönemini şöyle anlatır:

"(...) Bir gece annem, önünde iki mum yanan aynanın karşısında belinden aşağı dökmüş siyah saçlarını tarıyordu. Ben dizlerine sarılmış duruyordum. Bu, pek vuzuhla hatırlıdır. Birdenbire tarağı bıraktı. Beni saçlarının siyah dalgaları arasına çekti. Yüzümü iki avcunun içine aldı. Bütün şekatiyle yakından baktı-baktı. Yanaklarından berrak damlalar yuvarlanıyordu. Böyle küçük kucağa mesut değil miydi? Niçin ağlıyordu? En hazin sesiyle: 'Rahmi...' dedi. 'Anneçığım...' 'Annesiz kalırsan ne yaparsın?' Of annesiz kalmak... Bu benim için hiçbir mânâyı ihtiva etmek ihtimali olmayan bir terkîpti. Beni annemden kim ayırabilirdi? Hangi kuvvet buna muktedirdi?"

Meğerse annem, o korkunç tek bir kelimeden ibaret soğuk ismini örtmek için lisamımızda adına uzun bir terkiple 'derdi deva nâpeçir' denilen müthiş hastalığa tutulduğunun farkında imiş... (...) Odadan içeri girdik. O, arkasındaki yastıklara dayanmış, yüksek döşeginde yine oturur gibi yapıyordu. Gözleri kapıya dikilmişti. Kalbine çekerek beni ruhuna mezcedecek gibi sabit bir nazarla bakıyordu. Ne kadar zavıflamış, ne kadar değişmişti. O annem miydi, başka bir kadın mıydı?"

İlk romana doğru

Keder yüklü sahnelerden sonra, anneninin Aksaray'da, Yakup Ağa Mahallesi'ndeki evi belirir. Orada, çocuk Hüseyin Rahmi, İstanbul Türkçesinin incelikli, incikli cıncıklı anlatımıyla tanışma fırsatı bulacaktır. Yaşlı hanımlar boyuna konuşurlar; deyişler, özel ifadeler birbirini kovalar. Bir Emine Hanım masallar anlatır. Öğrenim hayatında başarısızlık; Fevziye Abdullah Tansel'in saptayımıyla, "zekâsı ile dikkati çekmesi şöyle dursun, hocalarının takdirsizliği yüzünden, haylaz bir talebe tesiri" bırakır. Bununla birlikte ilk veriler gün ışığındadır. Hüseyin Rahmi kişisel gözlemlerinde hayatın öteki yüzünü, acıklı olduğu ölçüde gülünç, riyakâr, kalpazanca küçük çıkarlara dayalı yüzünü ayırt etmektedir. On iki yaşındayken "Gülbahar Hanım" hikâyesini yazmış. 1887'de İstanbul'da Bir Frenk yayımlanır. Nihayet Şık yahut Ayna (1889) yazarın tanınmasına olanak sağlayacaktır. Şık, Ahmed Midhat Efendi'nin desteğiyle yayımlanmıştır. Ahmed Midhat Efendi Şık'ı öven bir de sonsöz ekler. Bu kısa roman, Hüseyin Rahmi'nin gözde konularından birine kaynaklık edecektir zaten: Alafranga olayım derken maskara olan züppenin serüvenleri. Şık'ı, yüz on yedi yıl sonra okuyacak olanlar, eserin göçüp gitmediğini, göçüp gitmek bir yana, yaşarlığını koruduğunu nasılsa sezineyeceklerdir. İstanbul, bir yersiz hevlesler, özentiler kentidir. Şık'tan epey sonra yazılmış, ilk adı Alafranga olan Şiçevdi konuyu ve serüveni büsbütün katmerli dile getirir. Hüseyin Rahmi, özümsememiş, bir türlü sindirilememiş alafrangalık eğilimlerinin yaman bir alaycisidir. Hemen ardında köhnemiş gelenekçilik, geleneğin ille olduğu gibi korunmasını talep eden, çağa ayak uyduramamakla direten, gericilikte ısrarlı dünya görüşleri de yazarımızın ısrarla yerdği bir tutum olacak; olumsuz anlamlarında 'alafrangayla alaturka' Hüseyin Rahmi'ye birbirinden güzel romanlar sağlayacaktır. Elbette yalnız bu kadar değil. Cevdet Kudret, Hüseyin Rahmi'nin Türk edebiyatına ve çok daha önemlisi, Türk toplumuna hizmetini özlü sözlerle açıklar: "Hüseyin Rahmi'nin romanları 'töre romanı'dır. Büyük konak ve yalılarda yaşayan insanlardan en kenar mahallelerde yaşayan yoksul halka kadar; paşası, efendisi, hanımı, küçükbevi, gelini, kaynanası, mürebbiyesi, metresi, züppesi,

Bugün okunuyor mu Hüseyin Rahmi? Oysa onun eseri yalnızca dün İstanbul'u anlatmakla, kâğıt üstünde yaşatmakla kalmıyor; bugün Türkiye'ni gözler önüne çırılçıplak seriyor. Arabesk şarkıları duymamış, bilmemiş Hüseyin Rahmi arabesk yaşam biçimlerini yazıyor. Televizyonda sanat icra eden medyumları tanınamış, izlememiş Hüseyin Rahmi, medyum atası büyücülerini, üfürükçülerini, falcıları inanılmaz bir sergileyişle dile getiriyor. Para, köşeyi dönme, koltuk, iktidar oyunlarını, işte, yüz yıl öncesinden seziniyor bugüne hâlâ haykırıyor. Kimler yok onun eserinde! Bence, herkes, hepimiz var, varız. Sayfaları arasında, işte herkes, gündemdeki herkes birer ikişer dökülüyor.

zamparası, delisi, doktoru, hacısı, hocası, emeklisi, küçük memuru, ahçısı, hizmetçisi, yaşaması, evlatlığı, üfürükçüsü, büyücüsü, tulumbacısı, dilencisi, vb. ile eski İstanbul'un her katından insanları onun eserlerinden kendi çevreleri, kıhkırları, görenekleri ve gelenekleri, düşünceleri, inançları, dilleri ve her türlü özellikleriyle yaşamaktadır." Sonra yeni zamanlara ilişkin dikkatler: Hüseyin Rahmi, Billür Kalb'de İstanbul'un otomobile ilk tanışmasını, akıllara durgunluk verici taşlamasıyla tutanağa geçirmiştir. Adı üstünde, o hikâye, "Tünelden İlk Çıkış". Namuslu Kokotlar'da İstanbul taksi şoförünü yine ilk kez Hüseyin Rahmi bir folklor kurarak yazacaktır.

Bir anıt yazar

Yakın geçmişin İstanbul'ndan göz kamaştırıcı resimler; Cevdet Kudret işaret ediyor: "Yarım yüzyıl önceki İstanbul'un ath tramvayları (Şiçevdi),

"Meyhanede Hanımlar" (1924) adlı uzun öykünün handiyse merhametsiz bir anlatımla yakaladığı yarı sarhoş, kavgacı, kılık kıyafet yenilikçiliğinden öteye gidememiş hanımlar ve onların yanlarındaki, aynı soydan beyler. Değişen siyasalara, dönemlere, büyük devrimlere karşın o alaturkâlık-alafrangalık yivşik hamuru yine yoğrulmaktadır. Böylesi uçsuz bucaksız bir toplumsal-yazınsal evrenin ardındaki yazara gelince, o, kapalı, kendi kurduğu bir dünyada yaşamış. Ömrünün çok uzun bir bölümünü Heybeliada'daki evinde geçirmiş. "Ellerini ya dizlerinin üstünde, ya göğsünün üstünde kavuşturarak" oturmuş. Gülerken ağzını örtermiş. Adeta zıplaya zıplaya, küçük adımlarla yürümüş. Kahkahaları, "küçük, sessiz ve kibar"mış. Hep Refik Ahmet aktarıyor: Takkeler, dantelalar örer, tığ işi yaparmış... Uzun yıllar Heybeliada'da, tepedeki

Büyük yazarın olgunluk eserlerinde birdenbire psikoloji saltanat kurar. Hüseyin Rahmi şimdi ruh çözümlmesine ağırlık vermektedir. Toplumsal hayata bağlı, toplumsal hayattan kökenli ruh karmaşaları, ruh dünyasının sarsıntıları Hüseyin Rahmi'nin yeni odaklarıdır. Bu dönemde birkaç başyapıt art arda okura sunulur. İleri yaşta da hükümünü koruyan cinsel isteğin yaratabileceği yıkımlar Cehennemlik'in (1924) izleridir. Ancak düşün ve bayağı yaşamalara zorlanmış eşcinsellik Ben Deli miyim?'de (1925) yasaların imkân tanıdığı ölçüde yansıtılır. Yaşlı kadın-jigolo ilişkisi Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu'nun (1927) başı başına bir cinnet romanı olmasına yol açar. İktisadi çöküşün ahlak anlayışında yarattığı uçsuz bucaksız düşkünlük Utanmaz Adam'da doruk noktasıyla yansıtılmıştır. 1964'e kadar kitaplaşmamış Kaderin Cilvesi, Başımıza Gelenler Birinci Dünya

tamamı ile samimi benliklerimiz, su katılmadık kendi hislerimizdir. Her Karagöz'ün karşısında bir Hacivat lazımdır. Biri esane ise ötekinin hakikat olduğu ispat edilebilir mi? Goethe bir Mefistofeles yaratmamış olsaydı bir Faust yazabilirdi mi? Şer olmayınca hayrın ne kıymeti kahr... Her ikisi de hayalî olsalar da ben iblisin seriatını daha üstün, daha şeneli, tabiatın kanunlarına, insanların mizaclarına daha uygun buluyorum."

Gelenekten izdüşüm

Hüseyin Rahmi'nin anıt eserine yönelik olumsuz clestiri, bu eserin öz-biçim uyumu açısından çağın isterlerine ulaşamadığıdır. Bununla birlikte, yazarın, yaşadığı toplumsal ortama denk bir biçim arayışı içinde olup olmadığı sorusu hiç gündeme getirilmemiştir. Billür Kalb'de ya da Namuslu Kokotlar'da olduğunca, iç içe geçmiş kısa romanlar, birbirine eklenememiş çatılar ilk bakışta terdirin edicidir. Ama, aynı zamanda, ortaya şizofrenik ve toplumun yapısına hayli denk bir tablo çıkmakta; romancının, us yarılmasını sergileyebilecek bir arayış içinde olduğu duyumsanmaktadır. Bütün romanlarında, Hüseyin Rahmi, Halid Ziya'nın tam karşıtı bir tutumla, geleneğin izinde yürümüşür. Anlatı geleneğinden yararlanırken meddah hikâyesini, masalı, halk söyleşisini, halktan kişilerin dil özelliklerini, Karagöz ve ortaoyunu metinlerinin özelliklerini günün hayatına çekip getirebilmesi, bu usta yazarın öyle kolay kolay gözden irak tutulamayacak başarıları, öz-biçim ilişkisinde topluma özgü uyum arayışıdır. Gelenekten izdüşüm, romancının anlattıklarını aktarabilmek için bir aracı niteliğindedir. Romancının anlatmak istediklerini Vedat Günyol değerlendiriyor:

"Hüseyin Rahmi, her şeyden önce duygusal bir düşündürdür. İnsanlık tarihinin birtakım düşünce akımlarına kulak vermesini bilmiştir. Sesini çağının sesine, insanlığın, toplumun sesine vermeye çalışmıştır. Birçok düşünce akımları, bireyi, toplumu, insanlığı ilgilendiren her sorun, onda -bilinçli bilinçsiz- yankısını bulmuş gibidir. Kavradığı sorunların genişliği bakımından, edebiyatımızda önemli bir yeri vardır. Roman yoluyla, memleketimize, uygar dünyanın düşünürlerini, filozoflarını uğraştıran sorunları, toplum ve insanlık karşısında duyduklarını sokmaya çalışmıştır. Romanlarının eğlenceli havası içinde, ciddi sorunları, sindirimi kolay bir yoldan karşımıza çıkarmış ve tembelle kafaları işletmeye, dış dünyayla, başkalarıyla, insanlarla ilgilendirmeye çalışmıştır."

Demin Nietzsche'yi andım. Nietzsche'nin yanı başında Shopenhauer, Voltaire, Molière, Zola, sayılamayacak kadar çok yazar ve düşünür Hüseyin Rahmi'nin eserinde anılmıştır. Ölüm Bir Kurtuluş mudur?'u yazarken Durkheim'ı ve onun İntihar adlı eserini kılavuz edindiğini söyler. Yine de her eserinde yalnız kendisidir, yalnız kendi dünyası belirlemektedir. Yalnız okumakla ve yazmakla geçmiş, çalışkanlığına hepimizin şaşır kılması gerekli bir ömür. Çok uzun yıllar yalnızca yazmak.

Neden ölümsüz?

İki ara veriş var. Sebeplerini Fevziye Abdullah Tansel açıklıyor: "Hüseyin Rahmi'nin 1914-1917 arasında, birkaç makaleden başka, bir şey yazmaması, Birinci Cihan Harbi'nin sebep olduğu sarsıntılar ve ruhi buhranlar ile izah edilebilir. 1933'ten ölüm yılı olan 1944'e kadar, 1941'de yazdığı 'Melek Sanmışım Şeytani' adlı hikâyesini hariç, eserlerine rastlamıyoruz. 'En büyük ıstıraplarım, sevdiğimlerin ölümü ile tecelli etmiştir' diyen Hüseyin Rahmi, 1933'te, en sevdiği arkadaşısı Miralay Hulusi Bey'i kaybetti; 1936-1943 arasında, Kütahya mebusluğu sebebinden, kütüphanesinden uzakta, Ankara'da bulunduğu için, yazı yazamadı."

Şimdi baştaki soruyu yineliyorum: Bugün okunuyor mu Hüseyin Rahmi? Oysa onun eseri yalnızca dün İstanbul'u anlatmakla, kâğıt üstünde yaşatmakla kalmıyor; bugün Türkiye'ni gözler önüne çırılçıplak seriyor. Arabesk şarkıları duymamış, bilmemiş Hüseyin Rahmi arabesk yaşam biçimlerini yazıyor. Televizyonda sanat icra eden medyumları tanınamış, izlememiş Hüseyin Rahmi, medyum atası büyücülerini, üfürükçülerini, falcıları inanılmaz bir sergileyişle dile getiriyor. Para, köşeyi dönme, koltuk, iktidar oyunlarını, işte, yüz yıl öncesinden seziniyor bugüne hâlâ haykırıyor. Kimler yok onun eserinde! Bence, herkes, hepimiz var, varız. Sayfaları arasında, işte herkes, gündemdeki herkes birer ikişer dökülüyor.

"İşte ben hayat teorilerimde seçebildiğim düsturlara hareketlerimi uydurmakla yaşadım. Bana 'Utanmaz Adam' lakabını verdiler. Fakat efendim ben hep bunları utanır görünen adamlardan örnek aldım. Herkesin doğru eğri yollardan gelen kazancına bugünkü karşılaştık arasında hiçbir zaman bir helâl veya haram kaynağı belirtmek imkânı yok gibidir." Büyük eserini, Hüseyin Rahmi, zamani sanki dondurduktan sonra kaleme getirmiş olmalı...

Kâğıthane âlemleri (Bir Muadele-i Sevdâ), ramazan gecelerinde Şehzadebaşı gezmeleri (Son Arzu), mahalle baskınları (Tebessüm-i Elem / Acı Gülüş), ölü gömme törenleri (Hayattan Sayfalar), kenar mahalle kadınlarının konuşmaları (Tesadüf) vb. bütün ayrıntılarıyla yazıya geçirilmiş bulunmaktadır." Hüseyin Rahmi'nin hepsi İstanbul'da yaşayan sayısız kişilerini, bir de Refik Ahmet Sevengil'den dinleyelim: "Abdülhamid devrinin konak efendisi, hanımı, kalfası, dadısı, züppesi, uşağı, hizmetçisi ahçısı, devlet düşkünü, fakir aileleri. Meşrutiyet'ten önce ve sonra İstanbul mahallelerinde oturan imam, mütekevit, kalem efendisi, tulumbacı, satıcı namuslu alüfne, sokakta oynayan çocuk. Umumi harp yıllarında aç kalan, saman ekmeği yiyen, varını yığını satın savan, sonunda sokağa dökülen İstanbullu: Kadımla, erkeliyle çoluğuyla, çocuğuyla... Mütareke senelerinin frenk esiri, frenk mukallidi, soytarı, dejenerer, parazit adamı. Her devirde Anadolu'dan İstanbul'a geçim aramaya gelen ve burada küçük işler tutan kimseler." Sonra Cumhuriyet devrinin ilk kişileri:

evinde yaşayan bu yazar, pek ender, çoğu kez, yeni bir romanı bittiğinde Babıâli'ye, yayıncısı Hilmi Çığırca'nın yazıhanesine iner, bazen saatlerce pencere önünde oturmuş. Caddeden geçenler onun için artık birer roman kişisi olup çıkarmış. Toplumsal hayattan hayli uzakta geçen yaşamaları, Hüseyin Rahmi'nin olup biteni yazıya geçirmesine hiçbir şekilde engel oluşturmamıştır. 1900 basımlı Tesadüf boş inançların topluma yaratacağı ürkünç sorunlar üzerine önemli bir verimdir. Mutallâka (1898) gelina-kaynana ilişkisinin her kesimden okura ses yöneltebilen bir yorumu, bir istihzasi, büyük ölçüde de clestirisi niteliğindedir.

Karmaşık ruh dünyaları

Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç -halec başta ki unutulmaz mahalle, iç içe bahçe düzeni sahneleriyle- 1912'nin Halley kuyruklu yıldızını romana aktarıyor görünerek, bilgisizliğin, kültür yetersizliğinin, kadın-erkek eşitsizliğinin acı tatlı masalı sayılabilir. Hakka Sığdırdık (1919), müstebit Abdülhamid'e neredeyse rahmet okutan İttihat ve Terakki "kaporozculuğu"na ilk ciddi yergidir.

Savaşı'nın sebep olduğu her türlü ruhsal-toplumsal yıkımın dökümüdür. Bilinsemek gerekiyor ki, bu romanların benzerlerine, edebiyatımızda bugün bile rastlanmıyor. Hüseyin Rahmi'nin bir 'halk romancısı' olduğu, ya da 'halkın bilinç düzeyini yükseltmek' amacı güttüğü çok söylene gelmiştir. Eserlerinde sık sık Nietzsche'den söz açan Hüseyin Rahmi, sanıldığına, halksever bir romancı değil oysa. Merhameti çok dar alanlarda karşımıza çıkarıyor. Kimsesiz genç kızlara, küçük çocuklara, terk edilmiş yaşlılara daima acıyan yazar, toplumun geniş kalabalığına hiç de sevgiyle, sevcenlikle bakmıyor. Kişisel çıkarın sürüp gittiği toplumsal ortamdaki bir yarar da ummuyor. Taşlamanın ardından karamsarlığın varlığı yadsınamayacak ölçüde belirgin.

Hüseyin Rahmi şunları söylüyor: "Bir insan vücudu iyi kötü birtakım hisleri örten bir potadır. Bu hislerden isimliye varayacakları gösterir, üzerimize kötü bakışlar çekecekleri saklarız. Fakat güzelleşerek açığa vurduğumuz çöğü sahte ve riyakâranedir. Sakladıklarımız ise

